

Paweł Ostaszewski*

Opinie sporządzane przez rodzinne ośrodki diagnostyczno–konsultacyjne w sprawach opiekuńczych i rozwodowych

Celem niniejszego opracowania jest zbadanie roli, jaką pełnią opinie rodzinnych ośrodków diagnostyczno–konsultacyjnych (RODK) w orzekanych przez sądy sprawach opiekuńczych i rozwodowych. Już na wstępie należy zasygnalizować, że kompetencja ośrodków w zakresie opiniowania w sprawach rodzinnych i opiekuńczych budzi wątpliwości¹. Z informacji uzyskanych przez autora, nowelizacja (w szczególności ustawy o ustroju sądów powszechnych²), dookreślająca uprawnienia tych podmiotów, jest przygotowywana w Ministerstwie Sprawiedliwości.

Analiza zagadnienia zakreślonego przez temat i cel opracowania ukazała konieczność podjęcia dwóch, dopełniających się, zadań. Pierwszym z nich jest analiza organizacji RODK. Drugim zaś, szczegółowy opis sposobu wykorzystywania sporządzanych przez nie opinii i ich przydatności przy rozstrzyganiu spraw opiekuńczych oraz o rozwód.

Pierwsze zadanie podjęto w formie statystycznego obrazu funkcjonowania RODK i wydawania przez nie opinii w różnego rodzaju sprawach sądowych (w tym szczególnie w sprawach z zakresu prawa rodzinnego). Dla realizacji drugiego zadania podjęto zaś empiryczne badanie akt czterech rodzajów spraw sądowych, w których dopuszczono dowód z opinii RODK. Akta te obejmowały wszystkie analizowane w 2012 r. w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości sprawy z zakresu prawa rodzinnego, a mianowicie sprawy o:

- 1) rozwiązanie przysposobienia,
- 2) rozstrzygnięcie w istotnych sprawach dziecka,
- 3) rozwód, w których nastąpiło oddalenie pozwu i w których małżonkowie posiadali wspólne małoletnie dzieci,
- 4) pozbawienie władzy rodzicielskiej.

Wyniki tych badań zostały przedstawione w kolejnych punktach drugiej części opracowania.

* Autor jest specjalistą badawczo–technicznym w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości.

¹ Więcej na ten temat zob. E. Holewińska–Łapińska, *Orzecznictwo w sprawach o pozbawienie władzy rodzicielskiej*, „Prawo w Działaniu” 2013/2, s. 27.

² Ustawa z 27.07.2001 r. o ustroju sądów powszechnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 427 ze zm.).

1. STATYSTYCZNY OBRAZ FUNKCJONOWANIA RODZINNYCH OŚRODKÓW DIAGNOSTYCZNO-KONSULTACYJNYCH

W Polsce funkcjonuje 67 RODK (łącznie z filią RODK w Opolu z siedzibą w Kędzierzynie-Koźlu), które zatrudniają ogółem 803 osoby i rocznie wydają 24.689 opinii (stan na rok 2012). Pełny statystyczny obraz organizacji RODK zostanie przedstawiony przy wykorzystaniu bardziej szczegółowych danych o osobach w nich zatrudnionych, rodzajach wydawanych opinii, terminowości ich sporządzania i innych realizowanych zadaniach.

W RODK są zatrudniane cztery kategorie pracowników: pracownicy pedagogiczni (pedagodzy i psychologzy), lekarze (psychiatrzy, pediatrzy i inni), pracownicy administracyjni (obsługa sekretariatów) oraz inni (np. personel sprząający). Prawie 75% wszystkich (por. tabela 1) stanowią pracownicy pedagogiczni (w tym głównie psychologzy), zatrudniani na podstawie Karty Nauczyciela³. Podstawową formą ich zatrudnienia jest pełny etat, 24% pracuje na pół etatu, a jedynie 4% na ¼ lub ¾ etatu. Lekarze zatrudniani w RODK stanowią tylko 10% całej ich kadry, przy czym każdy z nich pracował jedynie w niepełnym wymiarze godzin pracy. Pozostali pracownicy ośrodków, wykonujący zadania administracyjne i techniczne, obejmowali łącznie 16,5% załogi. O ile jednak urzędnicy byli zatrudnieni głównie na pełnym etacie (jedynie 23% w niepełnym wymiarze godzin), to pracownicy techniczni praktycznie wyłącznie na ¾, ½ lub ¼ etatu.

Tabela 1. Liczba pracowników RODK w 2012 r.			
		n	%
Pracownicy pedagogiczni		591	73,6
W tym:	Psychologzy	387	48,2
	Pedagodzy	204	25,4
Lekarze		80	10,0
W tym:	Psychiatrzy	65	8,1
	Pediatrzy	13	1,6
	Inni	2	0,2
Pracownicy administracyjni		104	13,0
Inni pracownicy		28	3,5
Ogółem		803	

Ponieważ, jak już wyżej wspomniano, całkiem istotną grupę kadry RODK stanowią osoby zatrudnione w niepełnym wymiarze, warto przy obliczeniach ich obciążenia pracą brać pod uwagę liczbę pełnych etatów (tzw. limit etatów). W 2012 r. dla ośrodków w całej Polsce limity te wynosiły odpowiednio: 509 dla

³ Ustawa z 26.01.1982 r. – Karta Nauczyciela (tekst jedn.: Dz. U. z 2006 r. Nr 97, poz. 674 ze zm.), dalej jako KN.

pracowników pedagogicznych, 37 dla lekarzy, 93 dla pracowników administracyjnych i 14,5 dla innych pracowników (łącznie 653,5).

Opinie RODK są sporządzane zawsze przez minimum dwóch pracowników pedagogicznych ośrodka (dwóch psychologów albo psychologa i pedagoga). Po uwzględnieniu liczby pełnych etatów tych pracowników i liczby sporządzonych opinii (24.689 w roku 2012) na etat przypadało 97 opinii. Przeciętnie więc tyle właśnie ekspertyz wydaje rocznie każdy z tych psychologów i pedagogów.

Liczba rodzinnych ośrodków nie uległa zmianie od roku 2005, ogólna liczba zatrudnionych w nich pracowników wzrosła zaś w tym czasie o 6% (por. tabela 2). Wyraźnie zwiększyła się liczba pracowników pedagogicznych (o 12%, w tym głównie psychologów – o 15%), spadła zaś liczba zatrudnionych lekarzy (o 15%) i innych pracowników (o 18%).

Tabela 2.		Liczba pracowników RODK w latach 2005–2012							
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Pracownicy pedagogiczni		528*	b.d.	552	582	582	585	590	591
W tym:	Psycholodzy	336	b.d.	345	375	348	385	383	387
	Pedagodzy	192	b.d.	207	207	198	200	207	204
Lekarze		94	b.d.	96	91	90	87	86	80
W tym:	Psychiatrzy	72	b.d.	75	71	72	69	68	65
	Pediatrzy	16	b.d.	16	15	15	15	15	13
	Inni	6	b.d.	5	5	3	3	3	2
Pracownicy administracyjni		101	b.d.	105	105	104	104	103	104
Inni pracownicy		34	b.d.	34	32	30	30	28	28
Ogółem		757	b.d.	787	810	806	806	807	803

* W sprawozdaniu MS-RODK 25 za rok 2005 figuruje liczba 518, jednak z podsumowania dwóch poniższych kategorii wynika 528.

W latach 2005–2012 o 20% wzrosła również ogólna liczba wydawanych przez ośrodki opinii, przy czym najbardziej w przypadku tych wydawanych w sprawach opiekuńczych (o 40%). Ogólnie rzecz biorąc, analiza ewidencji czynności realizowanych przez RODK pokazuje, że skupiają się one na wydawaniu opinii w trzech rodzajach spraw: opiekuńczych (w 2012 r. 46% wszystkich opinii), nieletnich (w 2012 r. 32%) i rozwodowych (w 2012 r. 20%). Opinie w sprawach o separację oraz w innych sprawach cywilnych i karnych stanowiły zaledwie procent wszystkich.

Rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne wykonywały na zlecenie sądów również niewielką liczbę innych zadań, w tym głównie mediacji między stronami postępowań. W roku 2012 ogólna liczba tego typu czynności dla wszystkich polskich ośrodków wynosiła 409 (średnio 6 rocznie na jeden ośrodek).

Szybkość sporządzania wydawanych przez siebie opinii RODK obliczają jako liczbę dni od daty wpływu sprawy do ośrodka do daty wysłania opinii do organu zlecającego. Tak rozumiany okres oczekiwania na ekspertyzę RODK trwa

Tabela 3.
Liczba opinii wydanych przez RODK w latach 2005–2012

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
W sprawach nieletnich	7 035	b.d.	8 219	8 829	8 700	8 585	8 520	7 966
W sprawach opiekuńczych	8 141	b.d.	8 592	9 247	10 185	10 216	10 426	11 366
W sprawach o rozwód	4 596	b.d.	4 669	4 454	4 779	5 026	4 934	5 047
W sprawach o separację	413	b.d.	268	228	239	194	184	182
W innych sprawach cywilnych	200	b.d.	220	186	144	161	160	64
W sprawach karnych	56	b.d.	73	101	112	87	85	64
Ogółem	20 441*	b.d.	22 041	23 045	24 159	24 269	24 309	24 689

* W sprawozdaniu MS-RODK 25 za rok 2005 figuruje liczba 20 440, jednak z podsumowania wszystkich kategorii wynika 20 441.

stosunkowo długo, gdyż w ciągu jednego miesiąca realizowanych jest jedynie 12% opinii, na prawie tyle samo zaś trzeba czekać ponad 5 miesięcy (por. tabela 4). Najczęściej opinie wydawane są zaś w drugim miesiącu po przyjęciu zlecenia. Na podstawie przedziałów terminowości wydawania opinii można w pewnym przybliżeniu oszacować średnią długość tego okresu. Dla wszystkich opinii w roku 2012 wyniósł on około 74 dni. Na marginesie warto podkreślić, że dłużej realizowane były opinie do spraw opiekuńczych (ok. 80 dni) i rozwodowych (ok. 79 dni) niż do spraw nieletnich (ok. 64 dni).

Tabela 4.
Terminowość wydawania opinii RODK w 2012 r.

	n	%
Do miesiąca	2 882	11,7
Powyżej miesiąca do 2 miesięcy	7 281	29,4
Powyżej 2 do 3 miesięcy	5 262	21,3
Powyżej 3 do 5 miesięcy	6 359	25,8
Powyżej 5 miesięcy	2 905	11,8
Ogółem	24 689	

2. WYNIKI BADANIA AKTOWEGO

Badanie aktowe, którego wyniki zostaną przedstawione poniżej, stanowiło wycinek szerszego projektu badawczego Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości w zakresie prawa rodzinnego, obejmującego w roku 2012 analizę czterech rodzajów spraw sądowych, których wyniki zostały opublikowane w niniejszym tomie. Analiza postępowań o rozwiązanie przysposobienia, prowadzona przez Elżbietę Holewińską-Łapińską, objęła akta 94 spraw dotyczących 110 przysposobionych. W 20 z nich został przeprowadzony dowód z opinii RODK. Badanie spraw o rozstrzygnięcie w istotnych sprawach dziecka, które realizował Jerzy Słyk, obejmowało akta 166 postępowań. Jedynie 6 z nich

zawierało opinię RODK. Baza spraw rozwodowych, w których nastąpiło oddalenie powództwa, a małżonkowie posiadali wspólne małoletnie dzieci, stworzona do badania Macieja Domańskiego, liczyła 71 postępowań, spośród których w 15 została wydana opinia RODK. Analiza akt o pozbawienie władzy rodzicielskiej, realizowana przez Elżbietę Holewińską-Łapińską, objęła zaś 61 spraw dotyczących 96 małoletnich. W tym ostatnim badaniu, odmiennie niż w pozostałych, zwrócono się do sądów o przekazanie nie wszystkich bądź losowo dobranych spraw określonego rodzaju, a jedynie tych, w których przeprowadzono dowód z opinii RODK, dlatego też w każdej z nich była zawarta tego typu opinia. Ze względu na przyjęcie minimalnie odmiennych przesłanek doboru badanego materiału (odrzuć spraw, w których dopuszczono ekspertyzę RODK wydaną w innym postępowaniu) w niniejszym opracowaniu poddano analizie jedynie 59 opinii do spraw o pozbawienie władzy rodzicielskiej.

Szczegóły dotyczące procesu losowania i doboru próby tych czterech badań zawarte są we właściwych opracowaniach każdego z autorów⁴. W pojedynczych przypadkach w jednej sprawie mogły pojawić się dwie opinie RODK, wtedy analizie poddawano jedynie tę nowszą.

Ostatecznie zbadano więc dokładnie 100 akt spraw sądowych i tyle samo opinii RODK, spośród których najwięcej pochodziło ze spraw o pozbawienie władzy rodzicielskiej, najmniej zaś o rozstrzygnięcie o istotnych sprawach małoletniego (por. tabela 5). Ponieważ rozkład poszczególnych liczebności w próbie pokrywa się z ich udziałem procentowym, szczegółowe dane o odsetkach konkretnych kategorii zostaną pominięte.

Tabela 5. Rodzaje spraw, w których wydano opinię RODK	
	n
Rozwiązanie przysposobienia	20
Rozstrzygnięcie o istotnych sprawach małoletniego	6
Oddalenie powództwa rozwodowego	15
Pozbawienie władzy rodzicielskiej	59
Ogółem	100

Szesnaście spraw zostało rozstrzygniętych przez sądy okręgowe (15 rozwodowych i 1 o rozwiązanie przysposobienia), pozostałe przez sądy rejonowe. Analizowane opinie zostały wydane przez 37 RODK⁵.

⁴ Por. E. Holewińska-Łapińska, *Rozwiązanie stosunku przysposobienia w orzecznictwie sądów powszechnych w latach 2010–2011*, „Prawo w Działaniu” 2013/2, s. 121; J. Słyk, *Rozstrzygnięcie o istotnych sprawach dziecka w przypadku braku porozumienia rodziców (art. 97 § 2 k.r.o.)*, „Prawo w Działaniu” 2013/2, s. 77; M. Domański, *Oddalenie powództwa o rozwód w sprawach, w których małżonkowie mieli wspólne małoletnie dzieci w świetle orzecznictwa sądów powszechnych*, „Prawo w Działaniu” 2013/2, s. 177; E. Holewińska-Łapińska, *Orzecznictwo w sprawach o pozbawienie...*, s. 27.

⁵ Były to jednostki zlokalizowane w następujących miastach: Biała Podlaska, Białystok, Bielsko-Biała, Bydgoszcz, Częstochowa, Elbląg, Gdańsk, Głogów, Grudziądz, Jelenia Góra, Kalisz, Katowice, Kielce, Konin, Koszalin, Kraków, Krosno, Lublin, Łańcut, Łomża, Łódź, Olsztyn, Opole, Piła, Poznań, Rzeszów, Sieradz, Sopot, Sosnowiec, Stalowa Wola, Tarnobrzeg, Toruń, Warszawa, Warszawa-Praga, Wrocław, Zakopane, Zielona Góra.

W kolejnych punktach opracowania omówione zostaną szczegółowe kwestie związane z wykorzystaniem dowodu z opinii RODK przez sądy orzekające, obejmujące treść tez dowodowych sądów, formułowanych przez ośrodki sugestii co do proponowanych rozwiązań i podjętych w sprawach postanowień. Scharakteryzowane zostaną także takie elementy opinii jak układ treści, osoby badane i badające, rodzaje wykorzystanych metod i technik badawczych oraz czas realizacji i koszt procesu badawczego. Uzupełnieniem tych informacji będą dane o tym, jak długo oczekiwano na opinię RODK, czy opinie te udzieliły odpowiedzi na wszystkie stawiane im przez sądy pytania i jak były one oceniane przez sądy orzekające i strony postępowania.

2.1. Tezy dowodowe sądów

W analizowanych sprawach opiekuńczych i rozwodowych sądy najczęściej formułowały w stosunku do RODK pytania o charakterystykę środowiska rodzinnego, w tym głównie o więzi między rodzicami a dziećmi (występowały one w 82 wnioskach dowodowych – por. tabela 6). Częste (58 przypadków) były także różnego rodzaju pytania o to, jak rozwiązać daną sprawę, oraz te o przesłanki określonych rozwiązań (takie jak dobro dziecka – 36, czy też inne – 14). W prawie połowie przypadków pytania dotyczyły również charakterystyk dorosłych uczestników postępowania, a w co piątym – charakterystyk dzieci.

Tabela 6. Tezy dowodowe	
	n*
Pytania o charakterystykę środowiska rodzinnego, atmosferę wychowawczą, więzi uczuciowe	82
Pytania o przedstawienie rozwiązania sprawy	58
Pytania o szczegółowe charakterystyki dorosłych uczestników postępowania	48
Pytanie o ustosunkowanie się do klauzuli dobra dziecka (czy jest zagrożone, za czym przemawia)	36
Pytania o szczegółowe charakterystyki małoletnich	20
Pytania o zasadność konkretnego rozwiązania sprawy lub przesłanki za nim przemawiające	14
Pytania o przyczyny negatywnej sytuacji rodzinnej	7
Pytania o wpływ określonego rozwiązania na rozwój małoletniego	6
Inne (np. pytania o aktualność wcześniejszej opinii, czy istnieje szansa na odbudowanie więzi, czy małoletni jest manipulowany przez rodzica, oraz prośba o przeprowadzenie mediacji)	6

* Liczby nie sumują się do 100, gdyż sądy zwykle zadawały we wnioskach dowodowych więcej niż jedno pytanie.

Ponieważ takie elementy jak „charakterystyka środowiska rodzinnego, w szczególności atmosfera wychowawcza i więzi uczuciowe łączące badane osoby”, „opis sytuacji opiekuńczo-wychowawczej małoletnich” czy też „charakterystyka psychologiczna badanych osób”, „dane o rozwoju psychofizycznym małoletniego” i „specyfika wzajemnych relacji wynikających z sytuacji rodzinnej” stanowią immanentną cechę wzorcowej opinii RODK w sprawach opiekuńczych i rozwodowych⁶, nie dziwi, że były one zawarte w większości pytań do analizowanych ekspertyz.

⁶ Por. załącznik nr 2 do rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 3.08.2001 r. w sprawie organizacji i zakresu działania rodzinnych ośrodków dianoptyczno-konsultacyjnych (Dz. U. Nr 97, poz. 1063), dalej jako r.r.o.d.k.

Ostatnim elementem typowej opinii powinny być także „zalecenia określające sposób rozwiązania niekorzystnej sytuacji”⁷, jednak interesującym pytaniem jest, czy sądy powinny wprost prosić pracowników RODK o przedstawienie rozwiązania konkretnej sprawy. Oczywiście jest, że to sąd rozstrzyga w sprawie, dokonując swobodnej oceny wszystkich zebranych dowodów, w tym także opinii ośrodka. Jednak niewątpliwie waga tego szczególnego dowodu, ze względu na jego obiektywność i wykorzystanie specjalistycznych źródeł wiedzy, jest nieporównywalna z innymi, więc i formułowane w jego treści rozwiązania mają dużą szansę znaleźć odzwierciedlenie w ostatecznych wyrokach. Równie istotną kwestią jest, czy eksperci RODK, a więc psychologowie, pedagodzy i lekarze, mają wystarczające kompetencje, by odnosić się do kwestii czysto prawnych, takich jak ustawowe przesłanki określonych rozstrzygnięć (klauzula dobra dziecka, zupełny i trwały rozkład pożycia itd.), czy też powinny one pozostać w wyłącznej gestii sędziów. Z powyższych względów należy uznać za dyskusyjne, że w większości też dowodowych sądów znalazły się tego rodzaju elementy, co może być nawet uznane za próbę przekazania części kompetencji sądu na rzecz RODK. By uniknąć takich zarzutów, celowe wydaje się zachowanie przez sędziów większej ostrożności przy formułowaniu pytań do opinii RODK. Przykładowo lepsze wydaje się być pytanie o to, „jaki ewentualny wpływ na dalszy rozwój małoletniej spowoduje pozbawienie uczestniczki władzy rodzicielskiej”, niż wprost o zasadność pozbawienia władzy.

Warto podkreślić, że w przeważającej większości przypadków (86 – por. tabela 7) opinie odpowiedziały na wszystkie pytania sądów. W ośmiu przypadkach brak pewnych informacji (głównie charakterystyk dorosłych uczestników postępowań) był spowodowany niestawiennictwem na badanie osoby wezwanej. W sześciu kolejnych pracownicy RODK mniej lub bardziej bezpośrednio stwierdzili, że określonej odpowiedzi po prostu udzielić nie umiemy (dotyczyło to m.in. pytań o konkretne rozwiązanie sprawy, np. przy którym rodzicu, po ewentualnym rozwodzie, powinno pozostać dziecko, oraz kwestii zbyt skomplikowanych, np. czym spowodowane jest określone zachowanie małoletniego. Szczególnie warta uznania jest w tym zakresie odpowiedź wyrażona w opinii nr 69: „Kwestia ewentualnego pozbawienia matki władzy rodzicielskiej odnosi się do wiedzy prawniczej i przekracza kompetencje biegłych z zakresu psychiatrii, psychologii i pedagogiki”.

Tabela 7. Czy opinia odpowiedziała na wszystkie pytania sądu?	
	n
Tak	86
Nie, ze względu na niestawiennictwo jednego wezwanego	8
Nie, z innych powodów	6
Ogółem	100

⁷ Załącznik nr 2 r.r.o.d.k.

2.2. Formalna charakterystyka opinii RODK

Sygnalizowane już wyżej rozporządzenie regulujące organizację RODK charakteryzuje następujące elementy, które powinny znaleźć się w opinii do spraw opiekuńczych:

- „1. Dane personalne osób badanych.
2. Podstawa wydania opinii, czyli treść wniosku sądu o przeprowadzenie badania.
3. Charakterystyka środowiska rodzinnego, w szczególności atmosfera wychowawcza i więzi uczuciowe łączące badane osoby.
4. Zastosowane metody badawcze.
5. Wyniki przeprowadzonych badań psychologicznych, pedagogicznych i lekarskich, zawierające między innymi opis sytuacji opiekuńczo-wychowawczej małoletnich, charakterystykę psychologiczną badanych osób, dane o rozwoju psychofizycznym małoletniego, specyfikę wzajemnych relacji wynikających z sytuacji rodzinnej.
6. Wnioski wyjaśniające niekorzystną sytuację rodzinną.
7. Zalecenia określające sposób rozwiązania tej niekorzystnej sytuacji”⁸.

Praktycznie we wszystkich analizowanych opiniach elementy te się znalazły (por. tabela 8). Jedynie w 14 z nich nie podano konkretnej propozycji rozwiązania sprawy⁹, w 11 zabrakło bardziej rozbudowanej charakterystyki badanych osób dorosłych, w pojedynczych zaś – informacji o więziach rodzinnych, danych personalnych badanych i listy zastosowanych metod i technik badawczych.

Tabela 8. Formalne elementy opinii	
	n*
1. Dane personalne osób badanych	99
2. Podstawa wydania opinii	100
3. Charakterystyka środowiska rodzinnego	98
4. Zastosowane metody i techniki badawcze	99
5.1. Szczegółowe charakterystyki małoletnich	99
5.2. Szczegółowe charakterystyki dorosłych uczestników postępowania	89
6. Wnioski z badań	100
7. Zalecenia co do rozwiązania sprawy	86

* Liczby nie sumują się do 100, gdyż każda opinia może zawierać wszystkie te elementy.

⁸ Załącznik nr 2 r.r.o.d.k.

⁹ W przypadku tego punktu zdecydowano się na zoperacjonalizowanie w pewnym stopniu wieloznacznego sformułowania „zalecenia określające sposób rozwiązania (...) niekorzystnej sytuacji” za pomocą kategorii „zalecenia co do rozwiązania sprawy”. Z jednej strony bowiem tylko tego rodzaju bardzo konkretne sugestie mogły zostać zidentyfikowane w toku badań, a z drugiej to właśnie ustalenie częstości sytuacji, w których rodzinne ośrodki wprost proponowały treść orzeczenia sądowego, było szczególnie interesujące w tym projekcie.

Ważnym elementem opinii, szczególnie z punktu widzenia oceny jej rzetelności, jest, niewyszczególniony w przywoływanym rozporządzeniu, opis warunków, w jakich przebiegało badanie. Na tę charakterystykę powinny składać się m.in. informacje o tym, jak długo badani rozwiązywali określone zadania, w jakich warunkach i w czyjej obecności, jaki był stosunek badanych do osób sporządzających diagnozę i samego procesu badania. Tego rodzaju informacje pojawiały się stosunkowo często (w 70 opiniach), jednak dotyczyły praktycznie wyłącznie obserwowanego ogólnego nastawienia osób badanych, a nie – równie ważnych – danych o samym procesie badania.

2.2.1. Badani

W 100 analizowanych opiniach przebadano łącznie 335 osób, czyli średnio ponad trzy osoby na opinię. Podzielono je, umownie, na rodziców (także przysposabiających), inne osoby dorosłe (głównie członków rodzin zastępczych) i dzieci (także przysposobione). Najmniej osób, bo tylko jedną, przebadano w czterech sprawach (por. tabela 9). W dwóch z nich było to dziecko (wezwany rodzic nie stawił się), w dwóch pozostałych matka (w jednym przypadku tylko ona została wezwana, w drugim nie stawił się pełnoletni przysposobiony). Najwięcej do jednej sprawy przebadano siedem osób. Najczęściej zaś do sporządzenia opinii przeprowadzano rozmowy i testy z trzema lub czterema osobami.

Tabela 9. Liczba osób badanych	
	n
Jedna	4
Dwie	10
Trzy	49
Cztery	27
Pięć	5
Sześć	4
Siedem	1
Ogółem	100

Matki były wzywane na badanie w 98 przypadkach, z czego 86 stawiało się na pierwszy wyznaczony termin, 6 na drugi termin, a kolejne 6 nie stawiało się w ogóle. Ojcowie byli wzywani w 91 sprawach, z czego 72 wzięło udział w badaniu w pierwszym terminie, 8 w drugim terminie, 11 zaś nie poddało się procedurze w RODK. Rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne wzywały także 16 innych dorosłych uczestników postępowania (czyli głównie osoby faktycznie sprawujące pieczę nad dziećmi, takie jak członkowie rodzin zastępczych i partnerzy rodziców), spośród których wszystkie wzięły udział w badaniach, przy czym jedna w drugim z wyznaczonych terminów. Procedury badawcze wykonane do sporządzenia analizowanych opinii objęły łącznie 148 (szeroko rozumianych) dzieci, wśród których w ogóle na badanie nie zgłosiło się tylko jedno, a 5 kolejnych zgłosiło się w drugim z wyznaczonych terminów. Ogólnie rzecz biorąc, można więc uznać, że to dzieci

były najbardziej zdyscyplinowanymi uczestnikami badań (choć niewątpliwie wpływał na to fakt, że najczęściej były one doprowadzane przez rodziców lub pracowników placówek opiekuńczych), najmniej chętnymi do udziału w badaniach byli zaś ojcowie.

2.2.2. Sporządzający opinie

Łącznie 100 analizowanych opinii zostało sporządzonych i podpisanych przez 240 pracowników RODK (średnio 2,4 osoby na opinię). Trzon każdego zespołu badawczego w RODK stanowi zawsze psycholog i pedagog lub dwóch psychologów, w szczególnych przypadkach korzystają oni też z pomocy psychiatry lub innego lekarza (pediatry lub internisty). Spośród 100 opinii, 71 sporządził psycholog wraz z pedagogiem, 28 – dwóch psychologów, 1 (wymagającą poszerzonego zespołu ze względu na liczbę badanych osób) – trzech psychologów i pedagog. W 26 przypadkach opinia została poszerzona o wyniki badania lekarza psychiatry, w 12 kolejnych o badanie lekarza pediatry.

Zawód pracownika merytorycznego RODK jest niewątpliwie bardzo sfeminizowany – na 240 jego przedstawicieli sporządzających analizowane opinie były aż 202 kobiety (84%). Faktu tego nie należy oczywiście traktować jako problemu, jest on jednak podnoszony wśród zarzutów organizacji praw ojców wobec RODK jako potencjalne źródło ich dyskryminowania.

2.2.3. Koszty opinii

Szczegółowe dane o kosztach przygotowania opinii RODK udało się ustalić w 78 sprawach na podstawie dołączonych do nich rachunków wystawianych przez ośrodki sądom zlecającym badania. Ogólna suma na rachunkach oscylowała od 202 do 828,36 zł, średnio wynosiła zaś 555 zł. Na sumę tę składały się takie elementy jak: koszt analizy akt sprawy, badań psychologicznych, pedagogicznych, psychiatrycznych i lekarskich oraz sporządzenia opinii i czynności administracyjnych (druku i przesyłek pocztowych).

Koszt poszczególnych czynności podejmowanych przez pracowników merytorycznych RODK jest iloczynem ustalonego dla danej placówki kosztu „roboczogodziny” i liczby poświęconych na dane zadanie godzin. Więcej, co oczywiste, kosztowały więc opinie, w których przebadano większą liczbę osób i w których proces badania i sporządzania opinii trwał dłużej.

Co ciekawe, ta „roboczogodzina” nie była warta tyle samo w różnych ośrodkach, a jej „cena” wahała się od 25,72 zł do 35 zł, średnio wynosiła zaś 31 zł. Również koszty administracyjne nie kształtowały się jednolicie w poszczególnych placówkach i sporządzanych przez nie opiniach. W niektórych w ogóle nie były wyszczególniane, a czasem sięgały nawet 80 zł. Przeciętnie opiewały zaś na sumę 34 zł i były związane głównie z liczbą stron opinii.

2.2.4. Czas sporządzania opinii

Częstym zarzutem stawianym organizacji RODK jest długi czas oczekiwania na sporządzenie wydawanych przez nie opinii. Należy stwierdzić, że czas ten bardzo zależy

od ośrodka, w którym przeprowadzane są badania, i jest najpewniej związany ze znacznymi różnicami w obciążeniu pracowników poszczególnych jednostek.

Przeciętnie od sformułowania wniosku dowodowego do wpływu opinii do akt sprawy upływa 119 dni, czyli prawie cztery miesiące. Niechlubny rekord – 517 dni oczekiwania (prawie półtora roku) – padł w jednej opinii sporządzanej przez RODK w Warszawie. Najkrócej okres ten trwał 29 dni – w RODK w Olsztynie. Zważywszy na liczbę zadań, jakie muszą być zrealizowane w jego trakcie (m.in. przynajmniej dwukrotny pocztowy obieg dokumentów, pisemne wezwania, kilkugodzinne badania i analizy), i liczbę osób zaangażowanych (sędziowie, pracownicy sekretariatów sądów i rodzinnych ośrodków oraz pracownicy merytoryczni i kierownicy RODK), miesięczny okres należy uznać za naprawdę krótki. Ogólnie czas ten nie przekroczył dwóch miesięcy w 15 sprawach, w 26 trwał od dwóch do trzech miesięcy, od trzech do pięciu miesięcy w 33, a powyżej pięciu w kolejnych 26 (por. tabela 9).

Należy podkreślić, że dane gromadzone w prezentowanych wcześniej sprawozdaniach Ministerstwa Sprawiedliwości MS-RODK-25 sugerowały krótsze terminy sporządzania opinii RODK (średnio o około miesiąc). Częściowym wyjaśnieniem może być fakt, że w prezentowanych w tym miejscu analizach uwzględniano dodatkowo, trudny do wydzielenia w badaniu aktowym, okres od sformułowania przez sąd wniosku dowodowego do przekazania akt sprawy do RODK. Ewentualna przewlekłość tego okresu będzie zaś winą wyłącznie administracji sądów.

Tabela 10. Czas od wniosku dowodowego do przekazania opinii	
	n
Do 2 miesięcy	15
Powyżej 2 do 3 miesięcy	26
Powyżej 3 do 5 miesięcy	33
Powyżej 5 miesięcy	26
Ogółem	100

Cały okres oczekiwania przez sąd na sporządzenie opinii można podzielić na kilka istotnych faz. Najbardziej na jego długość wpływał czas od sformułowania wniosku do pierwszego wyznaczonego terminu badania, który można wiązać z liczbą badań ustalonych wcześniej w innych sprawach, a więc relatywnym obciążeniem członków zespołów badających. Faza ta trwała przeciętnie 89 dni, czyli średnio miesiąc krócej niż cała procedura.

Drugi okres, dużo bardziej zależny od działań osób badanych, to czas między pierwszym a ostatnim terminem badania. Jedynie w 20 sprawach była konieczność wyznaczania kolejnych terminów, ale gdy miało to miejsce, okres ten wynosił przeciętnie 29 dni. Warta odnotowania jest jedna sprawa, w której przez ciągle niezgłaszanie się na badanie matki (w postępowaniu o pozbawienie jej władzy rodzicielskiej) okres ten wydłużył się do prawie ośmiu miesięcy.

Trzecia faza to czas, w którym zespół badający, po przeprowadzeniu ostatniego badania, formułuje samą treść opinii. Oscylował on od 1 dnia do 53 dni (średnio 19).

Jego długość, podobnie jak odległość terminu wyznaczenia pierwszego badania, można również wiązać z obciążeniem pracą pracowników RODK, jednak niewątpliwie jest to dużo bardziej dyskusyjne. Treść opinii powinna być bowiem sporządzona w jak najkrótszym terminie od przeprowadzonych badań, gdyż zapewnia to łatwiejsze odtwarzanie z pamięci określonych ustaleń i faktów oraz efektywniejszą ich syntezę i interpretację. Możliwe więc, że to właśnie w próbie skrócenia tej fazy można upatrywać szansy na chociaż minimalne zmniejszenie długości oczekiwania na opinię RODK.

Czwartą i ostatnią fazą możliwą do wyodrębnienia w procesie opiniowania przez RODK jest okres od sporządzenia opinii do włączenia jej w akta sprawy sądowej. Jest to oczywiście okres ze wszystkich faz najkrótszy, przeciętnie wynosi bowiem niespełna 5 dni, niewątpliwie jednak jego nadmierna długość (w skrajnym przypadku nawet 23 dni) może jednoznacznie oznaczać błędy w obiegu dokumentacji, a więc kwestii, którą naprawić jest stosunkowo najłatwiej.

Kolejnym źródłem wiedzy o czasie potrzebnym na samo przeprowadzenie badań w RODK i opracowanie treści opinii była liczba godzin wyszczególniona na przekazywanych sądom rachunkach, którą pracownicy pedagogiczni i lekarze RODK przeznaczali na poszczególne czynności. Jak już wyżej wspomiano, tego rodzaju dane obejmujące czas poświęcony na analizę akt sprawy, badania psychologiczne, pedagogiczne i lekarskie (w tym psychiatryczne) udało się ustalić w 78 sprawach. Informacje te traktują łącznie długość samego badania i formułowania na ich podstawie wniosków. Tak rozumiany przeciętny sumaryczny czas pracy wszystkich pracowników merytorycznych RODK zaangażowanych w pojedynczą opinię wynosił najkrócej 5, najdłużej 30 godzin (przeciętnie niespełna 17). Na jego długość w największym stopniu składały się oczywiście badania psychologiczne i pedagogiczne (średnio 14,5 godziny). Analiza akt sprawy zajmowała przeciętnie nieco ponad półtorej godziny, badanie lekarskie zaś jedynie około pół godziny.

Jeżeli uwzględnić liczbę pracowników pedagogicznych (psychologów i pedagogów) zaangażowanych w sporządzenie jednej opinii (zawsze minimum dwóch) wyjdzie, że każdy z nich poświęca na pracę nad nią przeciętnie 8 godzin. Z kolei tygodniowy wymiar ich pracy określony w Karcie Nauczyciela wynosi 24 godziny (por. art. 42 pkt 3 KN), więc każdy powinien zrealizować trzy opinie w ciągu tygodnia.

Z przeprowadzonej w części pierwszej opracowania analizy danych statystycznych dotyczących RODK wynikało, że każdy pracownik pedagogiczny sporządza rocznie około 97 opinii. Cały rok liczy 52 tygodnie, ale po odjęciu wszystkich dni świątecznych, urlopów, ewentualnych zwolnień chorobowych, szkoleń i okresów realizacji innych zadań wyniki te należy uznać za zbieżne.

2.2.5. Metody i techniki badawcze

Alicja Sokołowska pisze, że przy sporządzaniu ekspertyz sądowych wykorzystywane są takie psychologiczne metody badań jak wywiad, rozmowa, obserwacja, testy i kwestionariusze (np. skale inteligencji lub inwentarze osobowości), rysunki projekcyjne i testy zdań niedokończonych¹⁰. W poprzednio realizowanych przez

¹⁰ A. Sokołowska, *Psychologiczna ekspertyza sądowa w sprawach dzieci i młodzieży*, Warszawa 1977, s. 93–99.

autora badaniach ustalono, że najczęściej zespoły diagnostyczne w RODK wykorzystują takie techniki jak wywiad i rozmowa, obserwacja, rysunki i testy projekcyjne, kwestionariusze więzi rodzinnych i postaw rodzicielskich oraz kwestionariusze osobowości. Podstawą formułowanych wniosków zawsze jest także analiza akt sprawy¹¹.

W analizowanych w niniejszym opracowaniu opiniach RODK wydanych w sprawach o rozwiązanie przysposobienia, rozstrzygnięcie w istotnych sprawach dziecka, rozwód i pozbawienie władzy rodzicielskiej wykorzystywano podobny zbiór technik. We wszystkich dokonano analizy akt sądowych, w toku rozmów i wywiadów zbierano od uczestników badania określone informacje, a także obserwowano ich reakcje i zachowania w trakcie pobytu w RODK. Również konkretne wyniki zastosowania tych technik, takie jak dane o przebiegu postępowania, stanowiskach i opiniach każdego z uczestników czy też o ich sposobach zachowania się w sytuacjach społecznych, były mniej lub bardziej wprost zawarte w treści opinii.

Spośród bardziej szczegółowych technik diagnostycznych psychologów i pedagogów RODK wykorzystywali głównie kwestionariusze więzi w rodzinie i postaw rodzicielskich, rysunki projekcyjne, testy zdań i opowiadań niedokończonych oraz kwestionariusze osobowości (wszystkie w ponad połowie opinii – por. tabela 11). W co piątym przypadku stosowano psychologiczne kwestionariusze postaw i wartości oraz analizowano dokumenty dostarczone przez osoby badane (głównie dokumentację szkolną i medyczną). Przy sporządzaniu zaś co dziesiątej opinii wykorzystywano testy apercypcji tematycznej, wywiady z pracownikami placówek opiekuńczych, w których mogły przebywać badane dzieci, kwestionariusze inteligencji, specjalne arkusze do gromadzenia wybranych danych o osobach badanych i wcześniejsze wyniki badań danej rodziny prowadzonych w tym samym ośrodku.

Co ciekawe, wyniki tych poszczególnych technik są z różną częstotliwością przywoływane w ustaleniach opinii. We wszystkich lub prawie we wszystkich przypadkach, gdy na liście wykorzystanych metod diagnostycznych umieszczono takie pozycje jak wywiad z pracownikiem placówki opiekuńczej, ankieta informacyjna, analiza dokumentów, kwestionariusz relacji rodzinnych, wyniki poprzednich badań w RODK czy też kwestionariusz inteligencji lub osobowości, w treści opinii znajdowały się konkretne zdania i stwierdzenia oparte na ich wynikach (por. tabela 11). Z kolei wykorzystywane techniki projekcyjne (takie jak rysunki projekcyjne, testy niedokończonych zdań i opowiadań) bardzo rzadko są powoływane przy opisie wyników badań. Brak też zwykle informacji mogących sugerować opieranie się na ich rezultatach przy formułowaniu wniosków, nawet w przypadku, gdy jedna ze stron pisze do sądu pismo (opinia nr 63), że podczas badania biegli dopytywali się, kim jest ojciec na rysunku rodziny wykonanym przez dziecko (czy ojcem biologicznym, czy ojczymem), a więc gdy technika ta na pewno została wykorzystana. Może to sugerować, słuszną skądinąd, rezerwę w wyciąganiu wniosków na podstawie tak niepewnych, nieobiektywnych i niewystandaryzowanych technik, ale z drugiej strony rodzi generalną wątpliwość o sens ich stosowania.

¹¹ P. Ostaszewski, *Opinia rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego w sprawach o ustalenie kontaktów dziecka z osobami innymi niż rodzice*, „Prawo w działaniu” 2008/2, s. 202–205; P. Ostaszewski, *Opinie diagnostyczne w sprawach nieletnich*, Warszawa 2010, raport Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, <http://www.iws.org.pl/badania/raporty>.

Tabela 11.
Szczegółowe techniki diagnozy psychologiczno-pedagogicznej

	Stosowano	Są wyniki sugerujące ich wykorzystanie	
	n	n	% ze stos.
Kwestionariusze więzi w rodzinie i postaw rodzicielskich	68	59	86,8
Rysunki projekcyjne	65	10	15,4
Testy niedokończonych zdań i opowiadań	61	7	11,5
Kwestionariusze osobowości	51	37	72,5
Kwestionariusze postaw, emocji i wartości	23	15	65,2
Analiza dokumentów dostarczonych przez badanych	20	19	95,0
Testy apercpcji tematycznej	11	0	0,0
Rozmowy z pracownikami placówek opiekuńczych	9	9	100,0
Kwestionariusze inteligencji	8	7	87,5
Karty i ankiety informacyjne	7	7	100,0
Wcześniejsze wyniki badania i opinia tego RODK	6	5	83,3
Inne (np. próby grafomotoryczne i rozwojowe, swobodne wypowiedzi i wypracowanie tematyczne)	8	5	86,8
Ogółem	99*		

* W jednej opinii nie było informacji o wykorzystanych technikach.

Ogólna liczba wykorzystanych metod i technik diagnostycznych wynosiła przeciętnie dziewięć na jedną opinię. Najmniej, bo tylko trzy lub cztery, zastosowano przy sporządzaniu trzech opinii. Najwięcej – 15 lub 16 – w czterech opiniach.

2.3. Zalecenia co do rozwiązania spraw i rozstrzygnięcia sądów

Jak już wspomiano w poprzednim punkcie, sugestie co do rozstrzygnięcia sprawy zostały sformułowane w 86 ze 100 analizowanych opinii. Należy od razu podkreślić, że w większości przypadków (ponad 80%) zalecenia te zostały dokładnie zrealizowane w postaci konkretnych orzeczeń sądów (por. tabela 12). Jedynie w 10 sprawach rozstrzygnięcia te w pewnym stopniu odbiegały od sugestii RODK, a w 6 były z nimi całkiem sprzeczne.

Co równie ważne, gdy do wyroku sądu zostało sporządzone uzasadnienie, w jego treści zawsze powoływano się na treść opinii. Nie rzadkie były także sformułowania sugerujące szczególną rolę, jaką sądy przypisywały temu dowodowi:

- „szczególnie istotnym dowodem w sprawie okazała się opinia biegłych z RODK. W sposób jasny i przejrzysty, a co najważniejsze obiektywny biegli wskazali jakie podłoże miał rozpad więzi” (opinia nr 43);
- „sąd dał również wiarę opinii RODK, ponieważ sporządzona została przez osoby posiadające wiedzę fachową, nie zainteresowane wynikiem sprawy” (opinia nr 78);

- „orzeczenie rozwodu jest niedopuszczalne z uwagi na dobro małoletniej córki stron (...) co wprost wynika z przekonującej opinii RODK i sąd takie stanowisko w pełni podziela” (opinia nr 39);
- „na sprzeczność w powyższym zakresie wskazuje opinia biegłych z Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno-Konsultacyjnego przy Sądzie Okręgowym (...), której wnioski sąd orzekający w sprawie w całości akceptuje i przyjmuje za swoje” (opinia nr 25).

Tabela 12. Zgodność sugestii RODK i rozstrzygnięcia w sprawie		
	n	%
Pełna zgodność	70	81,4
Częściowe rozbieżności	10	11,6
Pełna niezgodność	6	7,0
Ogółem	86	100
Brak danych	14	

Pomimo tak częstego formułowania przez pracowników RODK szczegółowych zaleceń co do sądowych rozstrzygnięć i równie dużej łatwości sędziów do korzystania z tych sugestii, kwestię tę należy jednak uznać za nie do końca oczywistą. Niewątpliwie bowiem sędziowie dysponują swobodą oceny dowodów w prowadzonym postępowaniu i mogą pytać o istotne z ich punktu widzenia kwestie zarówno pracowników RODK, jak i świadków czy też uczestników postępowania. Każdy z tych podmiotów może również wyrażać swoje stanowisko co do najlepszego, w jego odczuciu, rozwiązania. Z jednej strony celowe jest więc, by również opinie RODK formułowały określone propozycje, oparte na specjalistycznej wiedzy i przeprowadzonych badaniach. Z drugiej jednak – właśnie ze względu na swoje szczególne kompetencje i przypisywaną im rolę w procesie – pracownicy RODK muszą być w tym zakresie bardzo ostrożni, tak by nie wychodzić poza swoją dziedzinę i nie wkraczać w pole wiedzy prawniczej.

Zdaniem autora psycholodzy i pedagodzy mogą i powinni wypowiadać się o sile więzi emocjonalnych łączących dzieci z rodzicami, predyspozycjach wychowawczych tych ostatnich czy też np. psychologicznych konsekwencjach określonych rozwiązań. Jednak treść sądowego rozstrzygnięcia i dobór określonych środków prawnych powinny pozostać w wyłącznej gestii sądów. Dlatego też, dla zachowania pełnej rzetelności i obiektywności, w opiniach RODK nie powinny pojawiać się np. sugestie o ograniczeniu lub pozbawieniu władzy rodzicielskiej czy zasadności rozwiązania małżeństwa lub przysposobienia. Z kolei sądy nie powinny w tezach dowodowych do opinii RODK pytać, czy dobro dziecka ucierpi wskutek określonego wyroku, gdyż to tylko one są władne decydować, czym jest dobro dziecka. Zasadne wydaje się więc, by i sędziowie, i pracownicy rodzinnych ośrodków, świadomi szczególnej odpowiedzialności, jaka na nich ciąży, stawiali sobie nawzajem większe wymagania i ograniczenia.

2.4. Ocena analizowanych opinii RODK

Na podstawie prezentowanych w poprzednim punkcie danych można sugerować, że sędziowie bardzo wysoko cenią sobie dowód z opinii RODK. Oceny stron postępowania nie zawsze jednak są równie pozytywne. W aktach 19 (spośród 100) analizowanych spraw znalazły się pisemne zastrzeżenia do zawartości opinii lub sposobu przeprowadzenia badania. Dotyczyły one treści dokonanych ustaleń (np. że to rodzice adopcyjni są winni złych zachowań dziecka), wyciąganych na ich podstawie wniosków (m.in. że orzeczenie rozwodu będzie sprzeczne z dobrem dziecka), stronniczości pracowników RODK (np. pomijanie określonych zeznań i informacji, przekonywanie strony powodowej do wycofania wniosku) oraz nieprzeprowadzenia wszystkich koniecznych badań (np. całościowej diagnozy psychologiczno–psychiatrycznej). Jeden z wezwanych na badanie ojców uzasadniał swoje niestawiennictwo tym, że udział w nich narusza jego „konstytucyjne prawa”.

W pojedynczych przypadkach analizowanych spraw, w wyniku przedstawionych zastrzeżeń do opinii, sądy wzywały na rozprawę osoby je sporządzające, wnioskowały o sporządzenie opinii uzupełniającej lub o opinię biegłych spoza RODK. We wszystkich tych sprawach te dodatkowe dowody nie doprowadziły do uzyskania żadnych nowych informacji ani nie podważyły ustaleń opinii.

Warto zauważyć, że wymienione wyżej zastrzeżenia były zbieżne z tymi sformułowanymi przez organizacje praw ojców wobec RODK i sporządzanych przez nie opinii. Podsumowując, krytyka ta dotyczy trzech głównych zagadnień:

- 1) braku ustawowej delegacji do opiniowania przez RODK w sprawach rozwodowych i opiekuńczych;
- 2) nierzetelności pracowników merytorycznych RODK objawiającej się w ich stronniczości przy ocenie predyspozycji wychowawczych kobiet i mężczyzn, skutkującej faworyzowaniem matek i dyskryminowaniem ojców przy sugestjach, która ze stron ma sprawować pieczę nad dzieckiem; złym wykorzystywaniu technik diagnostycznych, a szczególnie opieraniu wniosków opinii na „kontrowersyjnych i pseudonaukowych” testach projekcyjnych, i niepodawaniu informacji o wpływie wyników poszczególnych technik na formułowane wnioski; braku odniesienia do określonych dowodów w sprawie i fałszowaniu treści dowodowych oraz niewłaściwym zachowaniu pracowników RODK, przekraczaniu uprawnień, lekceważącym podejściu do spraw, instrumentalnym i aroganckim traktowaniu badanych osób;
- 3) złej organizacji systemu diagnozowania, która prowadzi do braku możliwości udzielenia podczas badań odpowiedzi na zarzuty kierowane pod adresem jednej strony przez stronę przeciwną (np. o molestowanie seksualne dziecka przez ojca), opierania wniosków opinii na twierdzeniach stron postępowania wypowiedzianych często w skrajnie nerwowych sytuacjach oraz braku możliwości skutecznego odwołania się od treści opinii do instancji wyższej od kierownika RODK, który *de facto* sam tę opinię podpisał¹².

¹² Por. np. *Raport z działań strażniczych „Monitoring pracy wybranych Rodzimych Ośrodków Diagnostyczno-Konsultacyjnych”*, Warszawa 2009, http://prawaojca.org.pl/images/materialy/Raport_RODK.pdf.

Na podstawie przeprowadzonych badań nie można potwierdzić większości zarzutów dotyczących nierzetelności osób prowadzących diagnozę. Zebrany materiał nie wykazał w działaniach rodzinnych ośrodków praktyk dyskryminujących którąkolwiek ze stron, ukazał zaś, że to rzeczywiście matki mają częściej, ogólnie rzecz biorąc, wyższe predyspozycje wychowawcze od ojców.

Badania pokazały również, że testy projekcyjne są nadal bardzo często stosowane w diagnozie sytuacji opiekuńczo-wychowawczej małoletnich, aczkolwiek wydaje się, że nie stanowią one istotnej podstawy formułowanych w opiniach wniosków. Ewenementem było w tym zakresie mocno dyskusyjne stwierdzenie, zawarte w opinii nr 88, prezentujące wynik testu rysunku rodziny: „Fakt rysowania wyłącznie ołówkiem i wyłącznie twarzy (bez reszty ciała) sugeruje istnienie u małoletniego problemów emocjonalnych”. Jedynie w pięciu przypadkach ustalono także w treści ekspertyzy twierdzenia, które powinny być oparte na szczegółowych, a niezastosowalnych w badaniu, technikach diagnostycznych. Sytuacje te dotyczyły formułowania ustaleń w zakresie predyspozycji wychowawczych i charakterystyk osobowości, podczas gdy odpowiednie testy więzi i postaw rodzicielskich oraz kwestionariusze osobowości nie były stosowane.

Nie odkryto również, by opinie RODK w trakcie analizy akt sądowych pomijały lub fałszowały ustalenia innych dowodów. Z kolei weryfikacja zarzutu o niewłaściwych zachowaniach osób wykonujących diagnozę w stosunku do badanych była niemożliwa przy wykorzystaniu stosowanej metody badań aktowych.

Odnośnie do formułowanych uwag krytycznych wobec systemu organizacji RODK należy stwierdzić, że – pomimo szczególnej roli, jaką odgrywają one w sprawach toczących się przed sądami rodzinnymi – nie przejmują one na siebie ciężaru całego postępowania. Opinie te są niewątpliwie najczęściej dowodem przesądzającym w danym procesie, ale jednak ciągle tylko jednym z różnych dowodów, podlegającym, tak jak inne, swobodnej ocenie sądów. Dlatego też nie wydaje się celowe wprowadzenie do ich organizacji mechanizmów charakterystycznych dla procesu sądowego – odwołania do wyższej instancji i zachowania zasady kontrydiktoryjności.

3. PODSUMOWANIE

Podsumowując wyniki analizy organizacji RODK, należy zwrócić uwagę, że zawarte w przepisach zadania RODK nie pokrywają się w pełni z tymi rzeczywiście przez ośrodki wykonywanymi. Podstawową formą działalności ośrodków jest wydawanie opinii w sprawach opiekuńczych, nieletnich, o rozwód i separację oraz w innych sprawach cywilnych i karnych. Tymczasem wydaje się, że jednoznaczna delegację ustawową mają one aktualnie tylko do opiniowania w sprawach nieletnich i wskazane jest doprowadzenie do zmian legislacyjnych, które określa ich kompetencje także do opiniowania w sprawach rodzinnych.

W Polsce funkcjonuje 67 RODK, które zatrudniają ogółem 803 osoby i rocznie wydają 24.689 opinii (stan na rok 2012). Prawie 75% wszystkich pracowników RODK stanowią psycholodzy i pedagodzy. Kolejnymi grupami zawodowymi są lekarze, pracownicy administracyjni i obsługi technicznej. W analizowanym okresie 2005–2012 znacząco wzrosła ogólna liczba wydawanych przez ośrodki opinii

(głównie w zakresie spraw opiekuńczych). W tym samym czasie liczba pracowników pedagogicznych również się zwiększyła (w nieznacznie mniejszym zakresie), spadła zaś liczba zatrudnionych lekarzy i innych pracowników.

Podsumowując wyniki badania 100 spraw sądowych o rozwiązanie przysposobienia, rozstrzygnięcie w istotnych sprawach dziecka, rozwód oraz o pozbawienie władzy rodzicielskiej, w których przeprowadzono dowód z opinii RODK, warto zwrócić uwagę na kilka kwestii.

1. Pytania, które sądy zadawały RODK, dotyczyły głównie więzi między rodzicami a dziećmi, sposobów rozwiązania danej sprawy oraz przesłanek przemawiających za określonym rozwiązaniem.

2. W większości przypadków ośrodki udzieliły wyczerpującej odpowiedzi na te pytania, uzupełniając dodatkowo treść opinii o takie elementy jak dane personalne badanych, podstawa wydania opinii, zastosowane metody badawcze, opis sytuacji opiekuńczo-wychowawczej małoletnich, charakterystyka psychologiczna badanych osób, dane o rozwoju psychofizycznym małoletniego oraz wnioski z badań.

3. W typowym procesie badawczym poprzedzającym sporządzenie opinii RODK brały udział trzy osoby badane (matka, ojciec i dziecko lub matka i dwójka dzieci) oraz dwóch diagnostów – psycholog i pedagog. Każdy z tych badaczy poświęcił na sporządzenie jednej opinii średnio osiem godzin. W części spraw ich ustalenia uzupełniono o wyniki krótkiego badania psychiatrycznego lub pediatrycznego. Rachunek za wystawienie takiej opinii opiewał przeciętnie na 550 zł, a na jej sporządzenie sądy musiały zwykle czekać prawie cztery miesiące.

4. Badania w RODK polegały na analizie akt sądowych, wywiadach z uczestnikami i obserwacji zachowań oraz wykorzystaniu takich technik diagnostycznych jak kwestionariusze więzi w rodzinie i postaw rodzicielskich, rysunki projekcyjne, testy zdań i opowiadań niedokończonych, a także kwestionariusze osobowości, postaw, wartości i inteligencji.

5. W ponad 80% przypadków sformułowane przez RODK zalecenia co do rozwiązania określonej sprawy sądowej zostały dokładnie zrealizowane w postaci konkretnych orzeczeń sądów.

6. W około 20% analizowanych spraw któraś ze stron sformułowała pisemne zastrzeżenia do treści opinii, dotyczące dokonanych ustaleń, wyciąganych na ich podstawie wniosków, stronniczości pracowników RODK oraz wykonania za mało pogłębionych badań. W toku przeprowadzonej analizy akt sądowych nie potwierdzono tych zarzutów. Krytycznie należy się jedynie odnieść do częstego stosowania w procesie badania testów projekcyjnych oraz pojedynczych przypadków formułowania twierdzeń niepopartych wynikami szczegółowych technik diagnostycznych.

Opinie RODK mogą pełnić w sprawach rodzinnych bardzo istotną rolę i być źródłem szczególnie ważnych i rzetelnych informacji. Wydaje się jednak, że przy korzystaniu z tego dowodu sędziowie powinni zwracać uwagę na kilka problemów.

1. Zważywszy na stosunkowo wysoki koszt i długi okres oczekiwania na sporządzenie takiej opinii, należy ją stosować w sprawach, w których przesłanką przesądającą o końcowej decyzji będzie wiedza o szczegółowych psychologicznych i rozwojowych charakterystykach uczestników postępowania. Trzeba mieć bowiem na uwadze, że to tego rodzaju informacje będą w głównej mierze stanowić treść ekspertyzy. Nieefektywne wydaje się więc wnioskowanie o przeprowadzenie tego

dowodu np. jedynie dla rozstrzygnięcia o rozkładzie więzi małżeńskich, naruszeniu zasad współżycia społecznego czy nawet dobru dziecka.

2. W celu uniknięcia zbędnej przewlekłości postępowania można w niektórych sprawach rozważać zlecenie przeprowadzenia opinii dwóm biegłym z listy (np. psychologowi i pedagogowi) w miejsce opinii RODK.

3. Mając na względzie, że pracownicy RODK nie są prawnikami i mogą opacznie rozumieć niektóre prawnicze pojęcia i klauzule (takie jak dobro dziecka, rozkład więzi, przesłanki rozwodowe itp.), nie należy ich wprost pytać o rozstrzygnięcie co do tych kwestii.

4. Dla zminimalizowania ryzyka otrzymania w opinii RODK stronniczych lub niepopartych wynikami badań sugestii i propozycji rozwiązania sprawy lepiej byłoby nie formułować w tezach dowodowych pytań o wybór konkretnego rozwiązania, a np. o możliwe konsekwencje i argumenty przemawiające za różnymi, nawet sprzecznymi, rozwiązaniami.

5. Czytając zaś już sporządzoną opinię, szczególną uwagę powinno się zwracać właśnie na te argumenty oraz na ciąg logiczny ustaleń (czy sugestie wynikają z wniosków, wnioski z wyników badań, a wyniki z zastosowania wybranych technik) i na możliwe źródła błędów (np. stosunek badanych i ich zachowanie w RODK).

Summary

Paweł Ostaszewski – *Opinions prepared by family diagnostic and consultation centres in child custody and divorce cases*

This paper discusses the role played by opinions of family diagnostic and consultation centres (RODK) in child custody and divorce cases heard by courts. It presents a statistical picture of RODK organization and results of case file studies, being a detailed description of the way these centres' opinions are used and their usefulness in deciding four kinds of court cases (for adoption dissolution, decision in important child's matters, divorce, during which actions were dismissed and in which spouses had minor children, and for termination of parental rights).

In Poland there are 67 RODKs, which in 2012 employed a total of 803 persons (mainly psychologists and counsellors) and issued 24,689 opinions. In most cases, the centres in their opinions gave exhaustive answers to questions asked by courts in evidentiary motions. The study pointed out the long time that courts wait for opinions (almost four months on average), their relatively high cost (approx. PLN 550 on average) and the very high convergence of contents of court judgments with recommendations formulated by RODKs.

